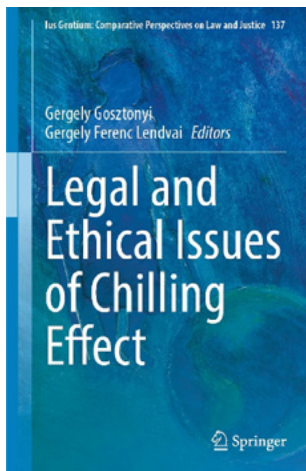

Perspektívák a dermesztő hatás kutatásában

Gosztönyi Gergely és Lendvai Gergely Ferenc
Legal and Ethical Issues of Chilling Effect
című könyvéről

Fazakas Áron László
Eötvös Loránd Tudományegyetem

A dermesztő hatás (*chilling effect*) fogalma kezdetben jogi kifejezésként vált a szakmai diskurzusok részévé az Egyesült Államokban. A jelenség azokat a helyzeteket írja le, amelyekben a jogi szankcióktól vagy más hátrányos következményektől való félelem visszatartja az egyéneket saját jogaik – mindenekelőtt a véleménynyilvánítás szabadsága – gyakorlásától. A fogalom jelentéstartalma idővel a jogdogmatikai fejlődésen túl társadalmi és pszichológiai dimenziókkal is gazdagodott. A dermesztő hatás tudományos vizsgálata különös jelentőséggel bír a 21. században, amikor a véleménynyilvánítás szabadságát érintő korlátok egyre gyakrabban nem közvetlen jogi tilalmak, hanem összetett társadalmi és technológiai folyamatok formájában jelennek meg.

Gosztönyi Gergely és Lendvai Gergely Ferenc most megjelent, *Legal and Ethical Issues of Chilling Effect* (*A dermesztő hatás jogi és etikai kérdései*) című tanulmánykötete határozott állásfoglalás a különböző szemléletmódok szintézise mellett, és egyben naprakész áttekintés is a dermesztő hatás szólás- és sajtószabadságra gyakorolt veszélyeiről. A könyv négy szerkezeti egységre tagolódik, amelyekből az első kettő adja a kötet gerincét; ezek egymás mellé helyezése illusztrálja a szerkesztők párhuzamos igényét a jogi elemzés és az empirikus kutatások együttes és egymást kiegészítő alkalmazására.

Az első tematikus egység – amelynek címe: *Chilling Effect and the Law: A General Account and the Overall Picture* (*A dermesztő hatás és a jog: általános megközelítés és átfogó kép*) – a dermesztő hatás holisztikus vizsgálatának elméleti megalapozását biztosítja. Jonathon W. Penney arra a kérdésre keres választ, hogy miért tekinthetjük a *chilling effect*-kutatást önálló tudományterületnek. A második tanulmány összehasonlító módszertant alkalmaz, és a nemzetközi emberi jogi bíróságok gyakorlatait elemzi. Az ezt követő írások a dermesztő hatást olyan aktuális jelenségek tükrében vizsgálják, mint az ügynök- és az álhírtörvények vagy az online platformok tartalommoderálása. Az elemzések mellett a szerzők jövőbemutató javaslatokkal is segítik az olvasót a dermesztő hatás jelenségének kritikus megértésében.

A *The Quiet Oppression: Chilling Effect in the Global South* (*A csendes elnyomás: a dermesztő hatás a Globális Délen*) című második fejezet a Globális Dél példáival szemlélteti, hogy a dermesztő hatás messze túlmutat az emberi jogi mérlegelésen és a közvetlen jogszabályi hátrányokon. Az itt szereplő írások Kínától kezdve Iránon át Kenyáig azt mutatják be, hogy a helyi kormányzatok milyen eszközökkel érik el, hogy a szakmai és a társadalmi szereplők – az újságírók, az akademikusok, az aktivisták – tartózkodjanak kommunikációs alapjogok gyakorlásától, és ne tegyék nyilvánossá a hatalom agendája számára problematikus tartalmakat. Az elnyomó intézkedések között vannak egészen durva, erőszakos megoldások is, mint például a börtönbüntetés, a kínzás vagy a halálbüntetés, de a szerzők említenek a gazdasági nyomásgyakorláshoz hasonló, puhább módszereket is.

A harmadik tematikus blokk, a *The Triangle of Frozen Speech: Academia, Journalism, and Activism* (*A befagyott beszéd háromszöge: akadémia, újságírás és aktivizmus*) első írásai az akadémiai szereplők által alkalmazott dermesztő hatásra fókuszálnak. Céline Tremblay például a módszertani imperializmus (*methodological imperialism*) kulcsfogalma segítségével azt vizsgálja, miként szorítja ki a nyugati és az angolszász módszertan univerzális alkalmazása az alternatív tudományos megközelítéseket. Egy másik tanulmány különválasztja

a külső (*external chill*) és a belső (*internal chill*) hatásokat: míg az előbbiek a várható hátrányos következményektől való félelmen alapulnak, az utóbbiaknál a külső korlátok az egyén gondolkodásának részévé válnak, és a konkrét hátrányokon túlmutató öncenzúrához vezetnek. A civil ellenaktivizmust bemutató szöveg úgy érvel, hogy bár ez a társadalmi diskurzus szükséges része, túlzott volumenű megvalósulása már a vélemények öncenzúrázásáig fajulhat. A negyedik tanulmány a *red-tagging* jelenségének romboló hatását mutatja be, vagyis azt, ahogyan a politikai megbélyegzés eltántorítja az újságírókat és az aktivistákat a közéleti diskurzusban való részvételtől.

A *Beyond Morality: Ethical Dilemmas of the Chilling Effect* (Az erkölcsön túl: a dermesztő hatás etikai dilemmái) című utolsó fejezet központi elemei olyan ellentétek, amikor a dermesztő hatás legitim társadalmi vagy erkölcsi értékekkel és célokkal kerül szembe. A szerzők rávilágítanak arra, hogy a dermesztő hatást kiváltó cselekmények is rendelkezhetnek demokratikus társadalmi legitimitációval. Carmen Moldovan tanulmánya például az eltörléskultúra (*cancel culture*) kétarcú természetét mutatja be, amely egyszerre értelmezhető társadalmi tiltakozásként és felelősségre vonásként, valamint büntető, tömeges, eljárási garanciák nélküli cenzúraként is. Egy másik írás a potenciálisan provokatív művészi szabadság, valamint a közösségi érzékenység és a normák közötti egyensúly megtalálását vizsgálja. Joseph Michael Squillace és Justice Cappella pedig a médiaszabadság és a médiamanipuláció kettősségét vizsgálja, külön értelmezve a közvetett felbujtásként működő sztochasztikus terrorizmus (*stochastic terrorism*) fogalmát.

A Gosztonyi Gergely és Lendvai Gergely Ferenc által szerkesztett kötet hiánypótló alkotás, mert egyszerre tudja megjeleníteni a dermesztő hatás jogi, társadalmi és pszichológiai kérdéseit. A kötet erénye a széles földrajzi lefedettség. A tanulmányok eltérő módszertani megközelítései azonban megnehezítik az egyes jogrendszerek összehasonlítását. A komparatív megközelítést tovább erősíthette volna egy olyan összegző zárófejezet, amely egységes keretben értékeli a közös mintázatokat és az eltéréseket. Bár a kiadvány részletesen foglalkozik a platformszabályozás, a tartalommoderálás és az álhírek kérdéseivel, a generatív mesterséges intelligencia dermesztő hatása kisebb hangsúlyt kapott, pedig a szerkesztők jövőorientált szemléletéhez jól illeszkedett volna az MI-alapú dermesztőhatás-jelenségről szóló tanulmány. A *Legal and Ethical Issues of Chilling Effect* fontos kiindulási és viszonyítási pontként szolgálhat mind jogászok, mind a társadalomtudományok iránt érdeklődők, például a kommunikációs, illetve a médiatanulmányokat folytatók számára, mert az itt közreadott tanulmányok az értő elemzésen túl javaslatokkal is támogatják a jövőbeli kutatásokat és szabályozásokat. (Gergely Gosztonyi & Gergely Ferenc Lendvai, eds.: *Legal and Ethical Issues of Chilling Effect*. Springer, Cham, 2026, 425 oldal, 182 euró.)